
Appendix II Samenvatting

In 1988-89 werd het probleem van militaire hervormingen het onderwerp van levendige debatten in de Sovjet-Unie. Dit gebeurde op het hoogtepunt van Gorbachovs macht en prestige tijdens dewelke zijn politiek van glasnost en perestrojka op kruissnelheid kwam. Het was een periode van grote hoop en bijna ongelimiteerde vrijheid van meningsuiting. In deze sfeer werden de Sovjetstrijdkrachten, één van de pijlers van het Sovjetsysteem, het middelpunt van heftige kritiek. Er werden rapporten van frauduleuze praktijken en misbruiken in de legerkazernes gepubliceerd in de liberale kranten zoals *Komsomolskaja Pravda*, *Ogonjok*, *Nezvisimaja Gazeta* en *Argumenti I Fakti*. De media testten hun vrijheid uit door openlijk de competentie van de generaals in twijfel te trekken. Er werden pertinente vragen gesteld over bijvoorbeeld de legitimiteit van de oorlog in Afghanistan en over de zogenaamde ‘vredesdoden’ (soldaten die stierven gedurende hun legerdienst in vredesomstandigheden en waarvan het aantal op enkele duizenden per jaar werd geschat) en vooral over de traditie van dedovshina (het beruchte informele disciplinaire systeem dat werd georganiseerd door de soldaten zelf en dat blijkbaar buiten de controle van het officierenkorps om in een gruwelijke vorm werd bestendigd). De verhalen van het immense lijden van de soldaten schokte de publieke opinie. In een paar maanden tijd werd het imago van de strijdkrachten grondig aangetast en werd de eeuwenoude militaire dienstplicht ter discussie gesteld. De institutionele vrijheid van de strijdkrachten, zo beseften de generaals zeer snel, werd ernstig beknot. Maar de ongelukkige en dikwijls arrogante reacties van de militaire elite versnelde het proces van desintegratie. Het was alsof het denken van de generaals was blijven steken in het ‘gouden tijdperk’ van Breznev, dat werd gekenmerkt door een buitensporig hoog sociaal en politiek prestige en een virtueel ongelimiteerd defensiebudget.

In deze context kreeg het debat over de dienstplicht een bijzondere betekenis. Inderdaad, het lot van de dienstplichtige, als slachtoffer van de Afghaanse oorlog in 1979-1989, de brutale ontgroeningspraktijken en de etnische spanningen, speelden een katalyserende rol in het algemene defensiedebat. Heel snel kwam het idee van de afschaffing van de militaire dienstplicht op de voorgrond. Studenten van de Moskouse Staatsuniversiteit, die werden gesteund door de leiding van de universiteit en de liberale intelligentsia, vroegen om uitstel van hun militaire verplichtingen. Hun eis werd in juli 1989 door Gorbachov ingewilligd, wat op zich kan gezien worden als een ernstige nederlaag voor het militaire establishment. Maar het bleef niet bij de studenten. Ouders die hun zonen niet graag zagen vertrekken naar de Afghaanse hoogvlakten sloten zich aan bij de anti-dienstplichtbeweging. Wat begon als een kleinschalig en lokaal initiatief groeide snel uit tot een beweging die heel de Sovjet-Unie bestreek en die met het verstrijken van de tijd dikwijls een nationalistisch karakter kreeg. De Sovjetrepublieken die zich benadeeld zagen sinds de genese van de Sovjet-Unie, speciaal deze in het Balticum en de Kaukasus, waren nog meer gemotiveerd om de dienstplicht, die alleen maar ten voordele van de Sovjet-Unie was, te ondermijnen. Uiteindelijk waren er ook stemmen binnen de strijdkrachten zelf die de institutionele stilte doorbraken. Enkele majoors en kolonels mengden zich in het maatschappelijke debat. Ze lieten zich kritisch uit over de praktijken van de dienstplicht zoals die bestonden in hun onderdelen van de organisatie. Met deze interne kritiek werd een belangrijke psychologische barrière doorbroken, met het gevolg dat de eeuwenlange Russische traditie van de dienstplicht ter discussie werd gesteld. De mythe dat het Sovjetleger een essentiële vormende rol speelde in de creatie van de Homo Sovjeticus en een voornamelijk rol had in de sociale cohesie van het imperium, werd aan stukken geslagen door de hetze rond de dienstplicht. Eén jaar nadat de massabeweging tegen de dienstplicht zich had gevormd klapte de Sovjet-Unie in elkaar. Ook

in het nieuwe Rusland van Jeltsin kon het militaire establishment haar sociaal en politiek prestige niet herstellen. Tachtig tot vijftig procent van de potentiële dienstplichtigen onttrokken zich in de jaren negentig aan hun militieverplichtingen. Op die manier bleef het probleem van de militaire dienstplicht een controversieel item.

Het feit dat de dienstplicht zo problematisch werd, verplichtte het Russische commando zijn rekruteringspolitiek aan te passen. Dit leidde er eveneens toe dat verschillende stemmen binnen de strijdkrachten opgingen om een professioneel leger te installeren. Parallel met de discussie rond de afschaffing van de dienstplicht ontstond dus ook een debat over de professionalisering van de strijdkrachten, en beide discussies waren complementair. Tot het einde van de Sovjet-Unie weerspiegelde het debat over de professionalisering van de strijdkrachten de breuken die bestonden in de samenleving. Het commando van de strijdkrachten, onder leiding van generaal Dimitri Jazov, en een coalitie van conservatieven, communisten en mensen die vasthielden aan de oude structuren verdedigden de militaire dienstplicht. Zij vormden front tegen de liberalen, westers gezinden en democratische krachten die felle aanhangers waren van een professioneel leger. Aldus evolueerde het debat over een strikt militair onderwerp naar een allesomvattend politiek debat. Het in elkaar storten van de Sovjet-Unie bracht geen consensus over dit onderwerp en Rusland is tot de dag van vandaag nog steeds op zoek naar een goede oplossing voor haar organisatiemodel in het algemeen en de rekruteringspolitiek in het bijzonder. In 1996, in volle kiescampagne, beloofde president Jeltsin de afschaffing van de dienstplicht, maar dit bleek een loze belofte te zijn. Belangrijke generaals zoals Boris Gromov, Pavel Grachov, Igor Rodionov en Igor Sergejev waren niet principieel gekant tegen de professionalisering, maar ze hadden wel praktische bezwaren tegen deze maatregel. Uiteindelijk bleef hun positie ambivalent. De economische crisis van 1998, de Kosovo-crisis in 1999, een wegdeemsterende anti-dienstplichtbeweging en de tweede Tsjetsjeense oorlog hebben de facto een einde gemaakt aan het debat dat gedurende tien jaar zo heftig had gewoed in Rusland. Het eens zo fanatieke debat verwaterde zienderogen. Maar het rekruteringsprobleem en het op poten zetten van een goede en efficiënte militaire organisatie is nog altijd niet veel terecht gekomen. Dit bewijzen de eerste Tsjetsjeense oorlog, de Russische participatie in SFOR en KFOR en andere operaties in de zogenaamde hot spots. Het publieke debat verstomde weliswaar, maar de eeuwenoude traditie van de dienstplicht overleefde de storm.

Het debat over de militaire dienstplicht en de vorming van een professioneel leger stond dus centraal in de jaren 1988-1998 en het heeft verschillende analisten verbaasd dat het professioneel leger uiteindelijk geen vaste vorm heeft gekregen in Rusland. De ontspanning tussen Oost en West had toch voor een verminderde militaire dreiging gezorgd. Het einde van de Koude Oorlog zorgde ervoor dat een massale aanval vanuit het Westen niet meer aan de orde was. Vele Westerse landen zagen dit als een aanleiding om hun legers aan te passen en ze kleiner en professioneler te maken: het postmoderne, professionele leger werd een realiteit in vele Westerse landen. Niet dat deze transitie zo makkelijk was, maar zeker in vergelijking met de toestand in Rusland was de overschakeling van de legers gestoeld op de dienstplicht naar een rekrutering op professionele basis en de omvorming tot een postmoderne organisatie een succes te noemen. Hoe komt het dan dat Rusland zo sterk vasthield aan oude structuren, tradities en voorbijgestreefde praktijken? Waarom blijft de militaire dienstplicht zo stevig overeind en is het in staat om zulk een sterke politieke en publieke kritiek te weerstaan? Kijken we bovendien ook naar het falen van de oude structuren en militaire praktijken in de verschillende conflicten waarbij de Sovjet-Unie en Rusland in de periode 1988-1998 betrokken waren, dan wordt deze vraag nog pertinenter. Die cruciale vraag van niet-

aanpassing van oude structuren aan nieuwe militaire realiteiten is het voornaamste onderwerp van deze dissertatie.

Er zijn al vele verklaringen gegeven voor dit falen. De belangrijkste en de meest uitgewerkte door de Russische generaals zelf is een economisch/financieel argument. Volgens de Russische generaals (alook enkele Westerse analisten) is een professioneel, postmodern leger enkel mogelijk in een rijk land. Een ander argument is de veronderstelling dat Rusland moeilijk afstand kan doen van zijn supermachtstatus en daarom zijn militair apparaat niet wil verkleinen. In deze redenering wil het Russische militaire establishment zijn militaire macht niet afbouwen omdat het Sovjet-type van massaleger, waarvan de dienstplicht één van de belangrijkste pijlers is, zijn historische deugdelijkheid heeft bewezen en dat het mede hierdoor zijn status van supermogendheid heeft kunnen opbouwen en bestendigen. Nog een ander argument, wat men een organisationeel-bureaucratisch argument zou kunnen noemen, luidt dat Rusland niet over het nodige aanpassingsvermogen beschikt om zich soepel en efficiënt aan te passen aan de nieuwe wereldorde. Deze opgesomde redenen spelen zeker hun rol in deze complexe materie van 'change and continuity', maar zijn, in mijn visie, onvoldoende om de bestaande realiteit afdoende te verklaren.

In deze dissertatie worden twee alternatieve argumenten onderzocht die (mede) kunnen verklaren waarom Rusland zo stevig vasthoudt aan zijn oude structuren en tradities. Vooreerst is er een politiek-institutioneel argument. De politieke structuren, die praktisch volledig werden afgebroken en opnieuw weer moesten worden opgebouwd, waren in de periode die bestudeerd wordt niet voordelig om een vlotte en efficiënte omschakeling van organisatietype te bewerkstelligen. Daarnaast wordt er in deze studie aandacht besteed aan een sociaal-cultureel argument: de hervorming van een mentaliteit en een sociale organisationele realiteit die ver verwijderd is van deze van een postmodern leger is een bijzonder moeilijke opgave. Met een boutade zou men kunnen stellen dat het praktisch onmogelijk is om een organisationeel concept van de eenentwintigste eeuw te implementeren op een mentaliteit van de negentiende eeuw. In dit tweede argument gaat het er dus om een organisationele mentaliteit te reconstrueren zoals die zich heden ten dage voordoet in Rusland en deze dan te vergelijken met het ideaalmodel van een postmodern professioneel leger. Uiteindelijk monden deze twee argumenten uit in de volgende onderzoeksvraag: **in welke mate en op welke manier hebben institutioneel-politieke en sociaal-culturele factoren ertoe bijgedragen dat de omschakeling van een dienstplichtigenleger naar een postmodern, professioneel leger in de periode van 1988-1998 mislukte ondanks het feit dat er herhaaldelijk werd gepleit voor deze diepgaande hervorming van de Russische strijdkrachten?**

Om op deze vraag te antwoorden wordt de dissertatie in drie delen ingedeeld. In een eerste deel wordt een theoretische uiteenzetting gegeven van wat men eigenlijk bedoelt met een postmodern, professioneel leger, of het westers model van de strijdkrachten. De logica van de evolutie van een massaleger naar een professionele, postmoderne organisatie wordt hierbij uitgelegd. Om de westerse evolutie te illustreren wordt het voorbeeld van België, Nederland en Frankrijk gegeven. Juist in deze landen werd de overstap gemaakt van het oude naar het nieuwe model in de periode 1990-1995. Aan de hand van enkele kwantitatieve sociologische en organisationele variabelen wordt deze evolutie duidelijk gemaakt. In een tweede stap wordt dezelfde kwantitatieve oefening gemaakt voor Rusland. Sociologische en organisationele variabelen worden vergeleken met die van Frankrijk, Nederland en België. Uit

deze analyse wordt duidelijk dat Rusland helemaal niet beantwoordt aan de criteria die gelden voor de postmoderne militaire organisatie. Meer nog, uit deze kwantitatieve analyse blijkt duidelijk dat de Russische strijdkrachten in een totale chaos verkeren, of wat zal worden genoemd een ‘out-of control process’ en een ‘hybride organisatiemodel’..

In een tweede deel wordt dieper ingegaan op de politiek-institutionele evolutie van de Russische strijdkrachten in de Russische politieke arena. Aan de hand van de theorie van de politieke besluitvorming wordt geanalyseerd hoe het beslissingsproces aangaande defensie in de periode 1985-1998 gebeurde. In de periode van 1985-1991, of de periode waarin Gorbachov aan het roer stond van de Sovjet-Unie, verloor het militaire establishment alle invloed op het politieke vlak. Het moest de politiek van Gorbachov, zijn buitenlandse politiek van ontspanning, het idee van het ‘Europese huis’ of kortweg het einde van de Koude Oorlog, lijdzaam ondergaan. Tegelijk werd er flink bezuinigd op defensie. De militairen werden gedwongen, in het keurslijf van de partij te lopen. Toen in augustus 1991 een laatste stuiptrekking van de hardliners, waaronder de toenmalige minister van defensie, Jazov, in de vorm van een staatsgreep mislukte, betekende dit tevens het einde van de Sovjet-Unie. Er moet echter duidelijk worden onderstreept dat in het proces van obstructie en tegenwerking van Gorbachovs politiek, de Russische strijdkrachten niet als een monolithisch geheel kunnen worden beschouwd. Er waren invloedrijke generaals die wel degelijk Gorbachov steunden en toen puntje bij paaltje kwam tijdens de augustus coup steunden verschillende generaals Jeltsin openlijk in zijn verzet tegen de coupgelegers. Maar net het doorbreken van de monolithische mythe van de Sovjetrussische strijdkrachten zal een zware hypotheek leggen op de creatie van een nieuwe militaire organisatie in het kader van de Russische Republiek onder leiding van president Jeltsin. De nieuwe Russische strijdkrachten waren van meet af aan intern zwaar verdeeld. Er bestond geen consensus in het militaire establishment hoe het verder moest met hun organisatie. Grachov, de eerste Russische minister van defensie, had woeste plannen en wilde op zeer korte termijn de strijdkrachten omvormen tot de toen populaire ‘Mobile Forces’. De erfenis van de Sovjet-Unie was echter te zwaar, gezien de belangrijke logistieke operaties die het uiteenvallen van de Sovjet-Unie met zich meebracht. Daarenboven was Grachov niet bekwaam om het zichzelf opgelegde plan in de praktijk om te zetten. Grachov, ook wel eens Pasha Mercedes genoemd, schrok er tevens niet voor terug om zijn vrienden op belangrijke beleidsposities te plaatsen waardoor het Peter principe wel degelijk haar rol speelde. We mogen echter de militaire incompetentie niet te fel benadrukken als oorzaak van de ontstane chaos. Voor de Russische politiek was defensie geen prioriteit. Daarenboven was de strijd tussen de executieve en de legislatieve macht die Rusland tot eind 1993 lam legde niet bevorderlijk voor het installeren van een efficiënte militaire organisatie. Als klap op de vuurpijl werd het hoger commando van de strijdkrachten verplicht om partij te kiezen in de bikkelharde politieke strijd tussen het parlement en de president. Alle regels van democratische civiel-militaire relaties werden hierbij met voeten getreden, met als gevolg dat de Russische strijdkrachten nog meer intern verdeeld raakten. Het debacle van de Russische campagne in Tsjetsjenië en vooral de verpletterende operatie in de hoofdstad Grozny illustreerde de toestand waarin de strijdkrachten zich bevonden. In de campagne van de presidentsverkiezingen van 1996 werd er een nieuw bedrijf ingeleid op het politiek-militaire toneel. Toen Jeltsin generaal Lebed nodig had om een tweede regeringsperiode aan de macht te blijven werd als pasmunt het ontslag gevraagd van minister van defensie Grachov. Hij werd opgevolgd door generaal Rodionov, die op zijn beurt snel met een hervormingsplan naar buiten kwam. Zijn plan was veel meer uitgebalanceerd dan dat van zijn voorganger en Rodionov wist wel degelijk de vinger te leggen op belangrijke pijnpunten van zijn departement. Toen hij echter aan bleef dringen op een hoger defensiebudget en zijn vrees uitsprak voor een militaire coup in Rusland werd hij door Jeltsin de laan uitgestuurd.

Hetzelfde lot was ten andere generaal Lebed beschoren, die in de ogen van Jeltsin te ambitieus was en het te veel gemunt had op het Russische presidentschap. Met het aantreden van de derde minister van defensie, generaal Sergejev, werd een nieuwe periode ingeleid in het politiek-institutionele spel. Sergejev was voor hij minister van defensie werd de commandant van de nucleaire strijdkrachten. Hij zou dan ook 'zijn' nucleaire strijdkrachten tot de belangrijkste pijler van de Russische defensiepolitiek promoveren. Met deze beslissing werd een totaal nieuwe oriëntatie gegeven aan de Russische strijdkrachten, wat de interne consensus niet ten goede kwam. Op het algemeen politieke front, waarbij in het presidentieel regime van Jeltsin alle macht bij hemzelf lag, werd het windstil. Jeltsins gezondheid verslechterde zienderogen en hij werd omringd door 'de familie' die de touwtjes achter de schermen meer en meer naar zich toetrok. Op deze manier werd Rusland haast onbestuurbaar en die ondoorzichtige situatie was niet bevorderlijk voor een gedegen defensiepolitiek. De economische crisis van 1998 luidde de zwanenzang in van het imperium van Jeltsin. Het was wachten op een nieuwe leider die werd ingeleid met de figuur van Vladimir Putin.

De analyse van het politiek-institutionele proces in de periode 1991-1998 toont duidelijk aan dat het impulsieve beleid van het Jeltsinregime samen met de gespleten militaire organisatie ertoe hebben bijgedragen dat Ruslands defensiepolitiek, waarin de rekruteringspolitiek een belangrijke component was, nooit echt van de grond kwam en steeds dieper in het moeras van chaos wegzonk. Deze bevinding wordt als één van de belangrijkste verklaringen gezien voor het mislukken van een hervormingspolitiek. In het derde deel wordt een tweede belangrijke en dikwijls onderschatte reden voor deze mislukking aangehaald, namelijk de bestaande militaire cultuur.

Aan de hand van een honderdtal face-to-face interviews met Russische soldaten wordt de Russische formele (officiële) en informele (officieuze) organisationele cultuur gereconstrueerd. Vooral van theoretisch belang is hier de observatie dat de Russische kazernes nog steeds bastions zijn van gesloten en totale instituties. Deze bevinding verklaart veel over het gedrag van de soldaten, dat wordt gekenmerkt door een zeer grote brutaliteit en geweldpleging. De officiële cultuur luidt dat het individu weerbaar moet zijn voor zwaar fysiek en mentaal lijden. Het is tevens een patriarchisch en patronalistisch systeem, waarmee wordt bedoeld dat het een machocultuur is waarin een traditionele autoriteit wordt uitgedragen. Inspraak is hierbij uit den boze en nog steeds geldt de 'befehl-ist-befehl'-mentaliteit. De officiële mentaliteit wordt tevens gekenmerkt door een ver doorgedreven patriotisme, dat soms grenst aan racistisch nationalisme. Bij het onderzoeken van de officiële Russische militaire cultuur komt aan het licht dat het een traditionele cultuur is die nog steeds onlosmakelijk verbonden is met de cultuur van het massaleger zoals we die tot na de Tweede Wereldoorlog kenden in het Westen. In Rusland is deze cultuur niet uitgehold door de democratisering en individualisering die de Westerse samenlevingen macro-sociologisch kenmerken.

Behalve aan de officiële, formele cultuur wordt er ook veel aandacht besteed aan de informele cultuur die heerst onder de soldaten. Deze wordt gekenmerkt door het systeem van dedovshina, waarmee wordt bedoeld dat er een informele hiërarchie bestaat onder de soldaten die berust op de traditionele 'variabele' anciënniteit en waarbij de omertaregel met harde hand wordt toegepast. De informele Russische cultuur is zeer brutaal en eist vele duizenden doden per jaar. Hiermee wordt niet alleen het imago van de strijdkrachten in diskrediet gebracht, het werkt de bestaande chaos alleen maar mee in de hand. Zolang echter de top van de

strijdkrachten niet bereid is de kazernes te ‘openen’ en het totale karakter ervan te doorbreken staat het middenkader vrij machteloos om iets tegen deze informele cultuur in te brengen. Ten slotte moet ook opgemerkt worden dat het gesloten en totale karakter van de organisatie van de strijdkrachten in vergelijking met het Westen een verouderde en traditioneel negentiende-eeuwse manier is om organisaties te leiden. Men kan dan ook na deze analyse tot het besluit komen dat de organisatiecultuur van de Russische strijdkrachten, die nauw samenhangt met de organisatiestructuur en de traditionele Russische maatschappelijke waarden, niet compatibel is met de postmoderne organisatie die verschillende legers in het Westen hebben aangenomen.

Tot besluit kan men stellen dat de politiek-institutionele realiteit en de militaire organisationele cultuur belangrijke belemmeringen zijn in Rusland de transitie toe te laten van een traditioneel massaleger naar een postmodern, professioneel leger. Deze vaststellingen zijn belangrijk omdat ze in het algemene Russische defensiedebat onderschat worden of zelfs helemaal niet aan de orde zijn.